

Contemplative education: การศึกษาเพื่อการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์

รศ.ดร.สุชาดา นันทะไชย

บทนำ

เป้าหมายของการจัดการศึกษาคือการพัฒนาคนให้เปลี่ยนแปลง เจริญองกามทั้งร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม เกิดการเรียนรู้ที่จะดำเนินชีวิตอย่างสมบูรณ์อย่างมีคุณภาพรอบด้าน ทั้งต่อตนเอง ต่อมวลมนุษยชาติ และต่อสังคมทั้งในระดับเล็กระดับกว้าง มีการจัดการศึกษาต่างรูปแบบ ทั้งเป็นการศึกษาอย่างเป็นทางการ (Formal Education) การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Education) และการศึกษาตามอัธยาศัย (Non-formal Education) กระบวนการจัดการศึกษามีการกำหนดระบบ โครงสร้าง หลักสูตร การจัดการเรียนรู้ และการประเมินผลไว้เป็นเสมือน เข็มทิศนำทางทั้งนี้เพื่อจักได้ดำเนินไปในเส้นทางที่คล้ายคลึงกัน ประสิทธิผลของการศึกษามีปรากฏให้เห็นทั้งปริมาณและคุณภาพ แต่อย่างไรก็ตามก็ยากที่จะปฏิเสธว่าการจัดการศึกษาที่เป็นอยู่นั้นเป็นแต่เพียงการให้ผู้เรียนเข้าไปสู่กระบวนการตามที่สังคมกำหนดโดยไม่รู้เหตุผลที่แท้จริงเลยว่าเป็นไปเพื่อเป้าหมายอะไร เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความเจริญทางวัตถุมากกว่า ความเจริญทางจิตปัญญา ปัญหาสังคมไทยทุกวันนี้จึงทำให้การจัดการศึกษาตกเป็นจำเลยของ สังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การจัดการศึกษาที่นักวิชาการมองว่าการศึกษาที่พัฒนาจิตปัญญาหรือ การเรียนรู้ด้วยหัวใจที่ใคร่ครวญ (Contemplative education) เป็นการศึกษาที่มุ่งสู่การพัฒนาความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ที่แท้จริง

การศึกษาปัจจุบันเปรียบเหมือนการศึกษาหมาหางด้วน

การศึกษาในปัจจุบันมุ่งเน้นความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพติดกับระบบการแข่งขัน เน้นการแยกส่วนในเรื่องของวิทยาการ กับ ความเข้าใจตนเอง ทำให้คนในสังคมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุข ก่อให้เกิดวิกฤตปัญหาทุกด้าน ทุกระดับ เป็นต้นว่า ครอบครัว สังคม เศรษฐกิจ การเมืองและ สิ่งแวดล้อม (จารุพรรณ กุลดิลก)

ท่านพุทธทาสกล่าวถึง การศึกษาปัจจุบันว่าเป็นการศึกษาที่ยังอ่อนต่อการสร้างความเป็นมนุษย์ ดังที่ท่านกล่าวว่า "...การศึกษาในปัจจุบันนี้ ทั้งโลกก็ว่าได้ มักมีแต่เพียงสองอย่าง คือ รู้หนังสือกับอาชีพ แล้วก็จะหมกหม้มันจัดกันอย่างดีที่สุด เร็วที่สุด ก้าวหน้าที่สุด มันก็ไม่มีผลอะไรมาเกินไปกว่าสองอย่างนั้น มันก็ยังขาดการศึกษาที่ทำให้มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องอยู่นั่นเอง ดังนั้น อาตมาจึงเรียกการศึกษานิดนี้ว่า เป็นการศึกษาที่เป็นเหมือนกับหมาหางด้วน..."ระบบการศึกษายัง

ขาดการการสร้างจิตวิญญาณมนุษย์ นอกจากนี้ "...ครูก็ต้องทำหน้าที่ของครู โดยความมุ่งหมาย ก็คือ นำวิญญาณของมนุษย์ไปให้ถูกต้อง แต่ระบบการศึกษาส่วนที่จะนำวิญญาณของมนุษย์ไปให้ถูกต้องนี้มันยังขาดอยู่ มันมีแต่การศึกษาสองอย่าง คือ การศึกษาประเภทที่ทำให้คนรู้จักหนังสือ ความรู้พื้นฐานทำให้เฉลียวฉลาดเกี่ยวกับหนังสือ และอีกอย่างหนึ่ง คือ ความรู้เกี่ยวกับอาชีพ พวกเทคนิค หรือเทคโนโลยีที่จะรู้จักใช้เทคนิคนี้ แม้อกฏหมายมันก็มีเทคนิค อะไร ๆ มันก็มีเทคนิค ที่เรียนกันในมหาวิทยาลัยทุกแขนง เสร็จแล้วมันเป็นเพียงเรื่องอาชีพ ให้มีโอกาสได้เปรียบในการที่จะประกอบอาชีพ ที่เรียกว่าปริญญา มันขาดอย่างที่สามคือ การศึกษาที่ทำให้เป็นมนุษย์กันอย่างถูกต้อง..." นอกจากการศึกษาที่มุ่งเพื่อความอยู่รอดดังกล่าวแล้ว วิชาความรู้ที่จัดอยู่ก็ไม่อาจทำให้มนุษย์ดับทุกข์จริงๆ ได้เลย คุณประหนึ่งว่ายิ่งรู้มากก็ยิ่งทำให้เป็นทุกข์มาก ยิ่งรู้มากก็ยิ่งทำให้มีตัวตนมาก ยิ่งรู้มากก็ยิ่งทำให้ตกเป็นทาสมาก เช่นที่ท่านว่า "... แม้จะมีความรู้มาก แต่มันไม่มีประโยชน์ ไม่ดับทุกข์ได้ ก็ไม่เรียกว่า มีวิชา ถ้าไม่มีความรู้ที่จะดับทุกข์ได้ แล้วก็ไม่เรียกว่ามีวิชา ยังมีค่าเท่ากับอวิชชาอยู่. เขาจะไปเรียนเรื่องต่างๆ ได้ปริญญา มาไม่รู้ก็ลืบทปริญญาแต่ไม่มีเรื่องดับทุกข์เลย ในทางธรรมะไม่เรียกว่าวิชา ต่อเมื่อมันมีส่วนแห่งการดับทุกข์ได้ จึงจะเรียกว่าวิชา... มันประกอบมาด้วยความไม่มีวิชา มันจึงเอียงไปเป็นกิเลส ถ้าเราไม่สนใจเรื่องนี้ไม่รู้เรื่องนี้ เราก็มีอวิชชาอยู่ตลอดเวลา ขออย่าอีกทีหนึ่งว่า การศึกษาหมาหางด้วน มันรู้มาก รู้มาก รู้มาก แต่เรื่องหนังสือกับวิชาชีพ แต่ไม่มีความรู้เสียเลยว่าจะดับทุกข์ในจิตใจกันอย่างไร ฉะนั้นการศึกษาทั่วโลกเวลานี้เป็นการศึกษาหมาหางด้วน เพราะไม่ประกอบไปด้วยวิชาที่ดับทุกข์ได้ มีแต่วิชาที่จะทำอะไรเพื่อปากเพื่อท้องเพื่ออาชีพ พอผลอเข้า ควบคุมไม่ได้ อันนั้นเกิดเป็นพิษขึ้นมา เกิดปัญหาเกิดความทุกข์อะไรขึ้นมา เพราะวิชชาชนิดนั้น ไม่ควบคุมความโลภได้ ไม่ควบคุมความโกรธได้ ไม่ควบคุมความหลงได้ นี่เราไม่เรียกว่าวิชา มีค่าเท่ากับอวิชชา ตลอดเวลาที่เรายังไม่มีวิชา เราก็ตกอยู่ใต้อนาจสัตยาตญาณที่ปราศจากวิชา สัตยาตญาณเดิมๆ มีตัวตนแล้วก็เห็นแก่ตัวตน ยิ่งเห็นแก่ตัวตนก็ยิ่งไม่มีวิชา ยิ่งมีวิชา อวิชชามาจากสัตยาตญาณแห่งการมีตัวตน ที่ไม่ได้รับการอบรม..."

Contemplative education: การศึกษาที่ทำให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

วิจักขณ์ พานิช (2550) กล่าวถึง Contemplative education ว่าเป็นการศึกษาด้านใน กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงภายใน การเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม เป็นรูปแบบการศึกษาที่กลับมาให้ความสำคัญต่อศักยภาพสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์ที่ว่า การเรียนรู้ที่ดีจะเกิดขึ้นต่อเมื่อเราได้เข้าถึงหัวใจของกระบวนการการฝึกฝนตนเอง การเคารพในความสามารถและภูมิปัญญาของผู้อื่น โดยวิจักขณ์ พานิช เรียก

Contemplative Education ว่าการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ หรือจิตตปัญญาศึกษา ซึ่งเป็น การศึกษาที่เน้นการพัฒนาจิตใจ เป็นการศึกษาเพื่อเข้าใจตนเองและเข้าใจเพื่อนมนุษย์โดยมิใช่เป็น เรื่องของการสอนศาสนา

ประเวศ วะสี (2551) มีความเห็นว่า จิตตปัญญาศึกษา คือการศึกษาที่ทำให้เข้าใจด้านใน ของตัวเอง รู้ตัวเข้าถึงความจริง ทำให้เปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับโลกและผู้อื่น เกิดความเป็นอิสระ ความสุข ปัญญา และความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง เกิดความเป็น มนุษย์ที่สมบูรณ์

จิตตปัญญาศึกษา เป็นการศึกษาที่มุ่งพัฒนาจากภายใน ให้เกิดการตระหนักรู้ และเกิด ปัญหาเป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ โดยความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การฝึกปฏิบัติผ่านการเรียนรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ที่ผู้เรียนสนใจ จนสามารถเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ เข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น เกิดความรักความเมตตา (จิรัฐกาล พงศ์ภักดิ์, 2551)

จากที่กล่าวมา จารุพรรณ กุลดิลก (2550) สรุปว่า...จิตตปัญญาศึกษา หรือการศึกษาที่เน้น การพัฒนาจิตใจซึ่งเป็นคุณภาพด้านในของมนุษย์ เพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสิ่งต่างๆ โดยปราศจากอคติ ไม่แบ่งแยกหรือตัดสิน ถูก-ผิด ขาว-ดำ การเรียนรู้แบบนี้จะทำให้เกิดความรัก ความเมตตา มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม และเป็นการร่วมสร้างสังคมพื้นฐานปัญญา (Wisdom-Based Society)

มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลก เช่น ฮาร์เวิร์ด โคลัมเบีย แมสซาชูเซตส์ ฯลฯ ได้นำเรื่อง ของจิตตปัญญาศึกษามารวมเข้าไปในหลักสูตรในสาขาวิชาต่างๆ ในขณะที่ประเทศไทยก็ได้เกิดภาควิ การเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษาขึ้นโดยความร่วมมือของหลายองค์กร เช่น สถาบันอาศรมศิลป์ โรงเรียน รุ่งอรุณ โรงเรียนสัตยาไส สถาบันขวัญเมือง เสมสิกขาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย โครงการจิตวิวัฒน์ (แผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์) มูลนิธิ สาธารณสุขแห่งชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพมหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ และมหาวิทยาลัยมหิดล ฯลฯ นักการศึกษาในระดับแนวหน้าของโลกกำลังให้ความ สนใจเรื่องของจิตตปัญญาศึกษาอย่างยิ่ง เพราะเป็นวิชาที่สามารถแก้ปัญหาในเรื่องการเรียนรู้ของ มนุษย์อย่างได้ผล เนื่องจากปัญหาของมนุษย์ที่พบเห็นอยู่เสมอ คือบางครั้งคนเก่งอาจตัดสินใจทำ อะไรลงไปโดยหลงลืมแง่มุมของจริยธรรม หรือคนมีจริยธรรมอาจขาดศิลปะในการทำงานให้เกิด ประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม สิ่งเหล่านี้ได้รับการอธิบายจากผู้ทรงคุณวุฒิทั่วโลก ว่าเป็นผลมาจากการ ศึกษาอย่างแยกส่วน วิชาความรู้กับความจริงของชีวิตถูกสอนแยกกันโดยสิ้นเชิง

เราจึงไม่รู้ว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่แท้คืออะไร คุณภาพด้านนอกและด้านในของมนุษย์จึงไม่ สอดคล้องกลมกลืนไปด้วยกัน การทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขคือ การปฏิวัติการเรียนรู้ของ มนุษย์ทั้งหมด เพื่อบ่มเพาะให้เป็นทั้งคนเก่งและคนดี ซึ่งในที่นี้หมายถึงเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจ ในศาสตร์ที่ตนศึกษาอย่างถ่องแท้ สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยสิ่งเหล่านี้จะ เกิดขึ้นได้ ต้องมีการพัฒนาคุณภาพขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในระดับจิตวิญญาณหรือจิตสำนึกใหม่ ที่ รู้จักรับผิดชอบต่อการดำรงอยู่ของสังคมและมีหัวใจที่จะดูแลโลกให้ร่มเย็นเป็นสุขสืบไป

(จากรุพรรณ กุลคิลก)

วิจักขณ์ พานิช (2550) อธิบายว่ามนุษย์ทุกคนที่ศักยภาพของการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ เหมือนกันหมด ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ คนจน คนรวย คนบ้านนอก คนกรุง คนต่างชาติต่าง วัฒนธรรม คนทุกคนต่างมีธรรมชาติของจิตแบบเดียวกัน เป็นจิตใจที่สามารถเป็นอิสระจากภาพลวง ตาของอัตตาตัวตน สัมผัสความดี ความงามและความจริง จนก่อให้เกิดความสุขสงบเย็นอย่างยั่งยืน ภายใน ดังนั้นจิตตปัญญาศึกษาจะไม่เอาความรู้ในตำราเป็นตัวตั้ง แต่ต้องเป็นความรู้ทางปัญญาที่จะ เกิดขึ้นได้ก็ด้วยการเชื่อมโยงกันในสามภาค คือ ภาคความรู้ ภาควิชาชีพ และภาคจิตวิญญาณ โดยไม่ แยกขาดออกจากกัน กระบวนการการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญจะทำให้เห็นได้ชัดเจนถึงความ เชื่อมโยงของการเรียนรู้เพราะความรู้ที่แท้จริงนั้น คือประสบการณ์ทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัว การ ใคร่ครวญด้วยใจจะทำให้สัมผัสได้ถึงคุณค่าและความงามที่ทำให้จิตใจขยายขึ้น เรียนรู้ที่จะรัก เรียนรู้ที่จะให้ เรียนรู้ที่จะยอมรับความหลากหลายทางความคิดมากขึ้น อันเป็นผลมาจากอัตตา ตัวตนที่ลดลง กระบวนการการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญจึงนำไปสู่ความตั้งใจที่จะทำประโยชน์ เพื่อผู้อื่น ดำรงชีวิตเพื่อให้คุณค่าแก่คนรอบข้างอย่างแท้จริง เสียงข้างในจะบอกให้เข้าใจถึง ความหมายของการเรียนรู้ในภาควิชาชีพ ในแง่มุมที่ต่างออกไป นั่นคืองานหรือการประกอบอาชีพ แท้จริงคือผลที่สุกหอมจากการเรียนรู้ เสียงข้างในที่ไม่ถูกทำให้พรา่เลือนด้วยอำนาจของอัตตาคะ นำมาซึ่งความตั้งใจที่จะทำประโยชน์ต่อผู้อื่น ก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ในด้านที่ตนถนัด เป็นการ ทำงานด้วยความสนุก ด้วยความรัก ด้วยความดีไปพร้อมๆ กัน เป็นการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดสุขภาวะ ทางจิตวิญญาณ ซึ่งก็คือการผูกบังเกิดความร่ำรวยทางความรู้ของจิตที่ขยายกว้าง

นอกจากนี้ วิจักขณ์ พานิช (2550) ยังเสนอว่า การเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ จะเกิดขึ้น ได้ก็ด้วยสิ่งแวดล้อมที่สบาย คือมีสภาพที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การเรียนรู้จะเกิดได้ในสิ่งแวดล้อมที่เห็น คุณค่าของการเรียนรู้ด้านใน ป็นน้ำใจให้ความสำคัญและเอาใจใส่จิตใจของผู้เรียนในทุกขณะ สถาบันการศึกษาในปัจจุบันโดยมากกลายเป็นที่อบายมิใช่สบาย เพราะเต็มไปด้วยความฟุ้งเฟ้อทาง วัตถุ เป็นที่บ่มเพาะอิตตาสภาวะความคับแค้นของจิต

การเอาใจใส่จิตใจในกระบวนการเรียนรู้นั้น สามารถทำได้ใน 3 ลักษณะ คือ

1. การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep listening) หมายถึง ฟังด้วยหัวใจด้วยความตั้งใจ อย่างสัมผัส ได้ถึงรายละเอียดของสิ่งที่เราฟังอย่างลึกซึ้งด้วยจิตที่ตั้งมั่น และหมายถึงการรับรู้ในทางอื่นๆ ด้วย เช่น การมอง การอ่าน การสัมผัส ฯลฯ

2. การน้อมสู่ใจอย่างใคร่ครวญ (Contemplation) เป็นกระบวนการต่อเนื่องจากการฟังอย่างลึกซึ้ง ก่อปรกับประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตในทางอื่นๆ เมื่อเข้าสู่ใจแล้ว มีการน้อมนำมาคิดใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง ซึ่งต้องอาศัยความสงบเย็นของจิตใจเป็นพื้นฐาน จากนั้นก็ลองนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เห็นผลจริง ก็จะเป็นการพอกพูนความรู้เพิ่มขึ้นในอีกระดับหนึ่ง

3. การเฝ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง (Meditation) การปฏิบัติธรรมหรือการภาวนา คือการเฝ้าดูธรรมชาติที่แท้จริงของจิต นั่นคือการเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ ความบีบคั้นที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง และสภาวะของการเป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่เลื่อนไหลต่อเนื่อง การปฏิบัติภาวนา ผีกลังเกษตรธรรมชาติของจิต จะทำให้เราเห็นความเชื่อมโยงจากภายในสู่ภายนอก เห็นความเป็นจริงที่พ้นไปจากอำนาจแห่งตัวตนของตน ที่หาได้มีอยู่จริงตามธรรมชาติ เป็นเพียงการเห็นผิดไปของจิตเพียงเท่านั้น

การเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พร้อมด้วยศีล สมาธิ อันเป็นบาทฐานของการก่อกำเนิดความรู้ที่ถึงพร้อมนั่นคือ ปัญญา ที่สามารถมองเห็นสรรพสิ่งตามที่เป็นจริงเห็นถึงความสัมพันธ์ เชื่อมโยง การเปลี่ยนแปลง ไหลเลื่อน ไม่หยุดนิ่ง เห็นถึงความไม่แน่นอนของชีวิต ที่จะทำให้เรากลับมาเห็นคุณค่าของการมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันขณะ ด้วยสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ เป็นการศึกษาค้นคว้าด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ด้วยสายตาแห่งความสดใหม่อยู่เสมอ ผลที่งอกงามภายในจะสุกงอมหอมหวาน ก่อเกิดผลเป็นการทำงานอันสร้างสรรค์ เพื่อประโยชน์อันกว้างขวางต่อสังคมและผู้คนรอบข้าง

จิตตปัญญาศึกษาเพื่อการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์

จากหลักการของจิตตปัญญาศึกษาดังกล่าวข้างต้น ธนา นิลชัยโกวิท (2551) ได้นำเสนอศิลปะการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาที่สำคัญโดยสังเขปดังนี้

เป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษา

- การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตนเอง
- การเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม

ปรัชญาพื้นฐานของจิตตปัญญาศึกษา

- ความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์
- กระบวนทัศน์แบบองค์รวม

เงื่อนไขที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลง

- สติในชีวิตประจำวัน
- การเข้าใจและการยอมรับตนเอง
- ความเข้าใจ และความรักรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์
- การเข้าใจและยอมรับความเป็นจริงตามธรรมชาติ
- การเกิดสมคูลในตนเอง
- เครื่องมือในการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

หลักจิตตปัญญา 7

- หลักการพิจารณาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ Contemplation
- หลักความรักรักความเมตตา Compassion
- หลักการเชื่อมโยงสัมพันธ์ Connection
- หลักการเข้าเผชิญ Confronting
- หลักความต่อเนื่อง Continuity
- หลักความมุ่งมั่น Commitment
- หลักชุมชนแห่งการเรียนรู้ Community

การเชื่อมโยงสัมพันธ์ (Connection)

- การบูรณาการวิถีชีวิต
- การเชื่อมโยงระหว่างผู้ร่วมเรียนรู้และกระบวนการ
- การเชื่อมโยงกับชุมชน และธรรมชาติ
- การเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบต่างๆของกิจกรรม

การเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละคน

- สติในชีวิตประจำวัน
- การเข้าใจและการยอมรับตนเอง
- ความเข้าใจ และความรักรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์
- การเข้าใจและยอมรับความเป็นจริงตามธรรมชาติ
- การเกิดสมคูลในตนเอง
- เครื่องมือในการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมชุมชน

- การสื่อสารอย่างมีสติ
- การเรียนรู้ด้วยตนเอง

กระบวนการ

- ความเข้มแข็ง
- การเกื้อหนุน
- ความละเอียดอ่อนลึกซึ้งและการเข้าถึงใจ
- ทักษะเชิงกระบวนการ
- ความสงบตั้งมั่น และการเปิดรับ

การประยุกต์ใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษาสู่ศึกษาศาสตร์

สุมน อมรวิวัฒน์ (2551) เสนอหลักคิดไว้ในการจัดจิตตปัญญาศึกษาซึ่งอาภิจารณา นำมาประยุกต์ใช้สู่ศึกษาศาสตร์ ได้ดังนี้

การเรียนรู้โดยกระบวนการ

- ซึมซับรับเอา
- การให้และการรับ
- การเผชิญ ผจญ เผชิญปัญหา
- การฝึกฝนตนเอง
- เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงภายในตนเอง
- จาก Mahidol Model สู่การเป็นกระบวนการใหม่
- สถานภาพ ความพร้อม บริบท ปัจจัย เสริมพลัง
- เริ่มจากความรู้ภายในตนสู่ความรู้จากสิ่งแวดล้อม
- ความรู้สัมพันธ์เชื่อมโยงกับปัญญา
- การปรับปรุง หลักสูตรการศึกษาทั่วไป
- การแทรกจิตตปัญญาลงในหมวดวิชาอื่น
- การสร้างวิชาใหม่เป็นวิชาเลือกเสรี
- กิจกรรมนิสิตนักศึกษา
- การศึกษาเพื่อพัฒนาบัณฑิตให้มีหัวใจเป็นมนุษย์ Humanized Edu-Care

นอกจากนี้ตัวอย่างประสบการณ์จากสถาบันอาศรมศิลป์ซึ่งจัดการศึกษาตามหลักการของจิตตปัญญาศึกษาอาจเป็นแนวทางในการปฏิบัติได้ ดังนี้

- กิจกรรมสุนทรียะสนทนา
- การเรียนรู้ภาวะภายในใจตนจากการขับร้องประสานเสียง
- การฝึกคณาจารย์ให้ทำงานเป็นทีมด้วยงานฝึกรวมจริง
- การฝึกคณาจารย์ให้ทำงานเป็นทีมด้วยงานฝึกรวมจริง
- การเรียนในห้องเรียนช่วงเทอมแรกปีการศึกษา 2550
- การเรียนบนการปฏิบัติงานจริงในเทอมที่สอง
- นักศึกษาใช้เครื่องมือแผนที่คนดี (people mapping) ขับเคลื่อนชุมชน
- นักศึกษาร่วมจัดการความรู้กับชาวชุมชน
- พัฒนาสติปัญญาด้วยการสวดมนต์แปล
- การสนทนาธรรมเพื่อย้อนมองกลับมาที่ใจตน
- เรียนรู้ภาวะในใจตนผ่านการทำงานจริยะศิลป์
- ผลงานด้านจริยะศิลป์ของนักศึกษา
- การปรับพื้นฐานการใช้ภาษาด้านฟัง พูด อ่าน เขียน
- การจัดการความรู้จากประสบการณ์ทำงานของครู
- การออกกำลังกายด้วยศิลปะการป้องกันตัววิถีไทย เช่น การรำพลอง

ทั้งนี้ กล่าวได้ว่าจิตตปัญญาศึกษาจะมีแนวคิดหลักของการจัดการเรียนรู้ ดังนี้ (พงษ์ธร ตันติฤทธิศักดิ์, 2551)

- การมีประสบการณ์ตรงในการเรียนรู้
- การรับฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) และการเรียนรู้ด้วยใจที่เปิดกว้าง
- การเคารพศักยภาพแห่งการเรียนรู้ของทุกคนอย่างไร้อคติ
- การน้อมสู่ใจอย่างใคร่ครวญ (contemplation)
- การเฝ้ามองเห็นตามความเป็นจริง (meditation)
- ความสดของปัจจุบันขณะ
- การให้คุณค่าแก่รากฐานทางภูมิปัญญาอันหลากหลายของท้องถิ่นและวัฒนธรรม
- การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน

บทสรุป

ในสถานการณ์ที่กระแสสังคมไทยเปลี่ยนแปลงทั้งความรู้ ทักษะคิด ค่านิยม และพฤติกรรมของคนในสังคม การให้ความสำคัญกับความเจริญทางวัตถุมากกว่าความเจริญทางจิตปัญญา การนำความรู้มาใช้โดยขาดความตั้งใจที่จะฝึกปฏิบัติพัฒนาตนเพื่อสร้างความรู้ใหม่ ระบบการแข่งขันเพื่อเอาตัวรอดโดยขาดสำนึกของมนุษย์ ก่อให้เกิดวิกฤตปัญหาทุกด้าน ทุกระดับ ทั้งครอบครัว สังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม ทางออกหนึ่งซึ่งอาจเป็นแนวทางแก้ปัญหาได้ คือ จิตปัญญาศึกษา เพราะ เป็นการศึกษาที่เน้นการพัฒนาจิตใจและปัญญาอย่างแท้จริง เป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านในและการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตนเอง อย่างลึกซึ้ง การเปลี่ยนแปลงในตนเอง สำนึกส่วนรวม ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเข้าถึงความจริง ความเป็นหนึ่งเดียวของสรรพสิ่ง ความดี ความรักความเมตตา จิตสำนึกต่อส่วนรวม ความงาม ความรักความเมตตาและความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง อย่างไม่รู้จบตามต้องคำนึงถึงว่า จิตปัญญาศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาเรียนรู้ที่ต้องใช้เวลา ต้องอาศัยความต่อเนื่อง และมีระยะเวลาที่ต้องรอคอย ก็ต้องไม่ทอดทิ้งที่จะร่วมใจดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

จารุพรรณ กุลคิดก. 2550. จิตตปัญญาศึกษา (Online) www.sudipan.net, 3 มีนาคม 2552.

จิรัฐกาล พงศ์ภคเชียร. 2551. จิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย (Online) www.ce.mahidol.ac.th, 3 มีนาคม 2552.

ธนา นิลชัยโกวิท. 2551. ศิลปะการจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญา (Online) www.ce.mahidol.ac.th, 3 มีนาคม 2552.

นิรนาม. 2550. ประมวลคำบรรยายธรรม โดย พุทธทาสภิกขุ ที่เกี่ยวกับ "การศึกษาที่ไม่ครบถ้วน ถูกต้อง" (การศึกษาหมาหางด้วน). (Online) www.biola.com.de/article/210. 3 มีนาคม 2552.

ประเวศ วะสี. 2551. จิตตปัญญาศึกษา: การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ (Online) www.ce.mahidol.ac.th, 3 มีนาคม 2552.

พงษ์ธร ตันติฤทธิศักดิ์. 2551. ริเริ่มสำรวจความรู้ น้อมนำเข้ามาสู่ใจ ใคร่ครวญประยุกต์ใช้ปฏิบัติการ (Online) www.ce.mahidol.ac.th, 3 มีนาคม 2552.

วิจักขณ์ พานิช. 2550. เรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ: การศึกษาดังเส้นทางแสวงหาทางจิตวิญญาณ กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทยจำกัด.

สุมน อมรวิวัฒน์. 2551. หาทงออกให้สังคมไทยด้วยจิตตปัญญาศึกษา. (Online) www.ce.mahidol.ac.th, 3 มีนาคม 2552.

สุรพล ชำรมดี. 2551. การเรียนรู้แบบเป็นองค์รวม กับ การทำงานเป็นทีม: ประสบการณ์จากสถาบันอาศรมศิลป์. (Online) www.ce.mahidol.ac.th, 3 มีนาคม 2552.